

Жигун Сніжана Віталіївна,

доцент кафедри української літератури і компаративістики
Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка,
м. Київ, Україна,
доктор філологічних наук

ORCID iD 0000-0003-1193-2949
s.zhyhun@kubg.edu.ua

DOI: 10.28925/2412-2475.2020.15.6

(НЕ)ЖІНОЧА АВТОБІОГРАФІЯ: ОЛЕНА ПЧІЛКА ПРО СЕБЕ

Предметом пропонованого дослідження є гендерні особливості побудови автобіографічної презентації, увага до яких зумовлена метою продемонструвати авторські стратегії створення власної ідентичності видатної української письменниці-народниці Олени Пчілки (Ольги Косач). Досягнення цієї мети потребувало застосування феміністичних студій як методології дослідження. Теоретичною основою дослідження стали праці М. Мейсон, Е. Єлінек, Л. Гілмор, А. Пеканець. У результаті з'ясовано, що автобіографія Олени Пчілки створювалася за «чоловічим» зразком. Основними стратегіями уподібнення стали: 1) розбудова тексту про себе через оповідь про видатних близьких та перерахування особистих досягнень як культуртрегера; 2) замовчування власного жіночого досвіду та взорування на чоловіків. Важливим героєм тексту стає брат Ольги Косач — Михайло Драгоманов, текст про якого у виразніє різне ставлення авторки до життєпису чоловіка і жінки. Такі стратегії створення ідентичності були зумовлені як підкоренням чоловічим авторитетам, так і офіційним характером автобіографії. Новизна дослідження полягає в прочитанні автобіографічного тексту української авторки-народниці крізь призму феміністичних студій. Практичне значення роботи зумовлене потребою осмислити спільне і відмінне у фіксації жіночого досвіду засобами художніх та документальних текстів.

Ключові слова: жіноча автобіографія, стратегія репрезентації, феміністичні студії, замовчування, релятивність.

Постановка проблеми. Вивчення жіночої літератури та зафіксованого у ній жіночого досвіду — досить розвинутий напрямок вітчизняного літературознавства, що має суттєві здобутки. Утім, вивчення літератури особистого документу здійснюється переважно без урахування гендерних особливостей суб'єктів тексту. Західна феміністична критика наголошує на значних відмінностях чоловічих і жіночих автобіографій, зокрема й стратегій саморепрезентації, але їхні висновки були зроблені на західних зразках. Існує інтерес дослідити ці стратегії у текстах вітчизняних письменниць, зокрема в автобіографії Олени Пчілки як надзвичайно значимої особи в історії української літератури і культури, чий жіночий досвід може бути найбільш промовистим.

Аналіз публікацій. Інтерес до жіночих автобіографій виникає наприкінці 1970-х років ХХ ст. під впливом активізації жіночих студій, а відповідною датою досліджень вважають 1980-й рік, коли було опубліковано збірку «Жіночі автобіографії: критичні есе» (Women's Autobiography: Essays in Criticism). Доти науковці (Джордж Гусдорф, Георг Міш, Рой Паскаль та ін.) досліджували автобіографії видатних чоловіків і на цій підставі визначали характерні якості жанру. Однак універсальність останніх була піддана сумніву відтоді, коли наприкінці 1970-х років в науковому обігу починає накопичуватися масив жіночих автобіографій. Знаковим текстом стала робота Мері Мейсон «Інший голос: автобіографії письменниць» (2009), у якій авторка висловила тезу, що формат автобіографічного тексту

визначається статтю автора. Вона твердить: висновок Гусдорфа, що кожен прагне дізнатися, яким було його життя, справджується для чоловіків, але не для жінок. Аналізуючи англійські жіночі автобіографічні тексти, Мейсон відкриває, що для них найхарактернішим є сконцентрованість ідентичності автобіографічного «я» у зв'язку з певним «іншим» (Богом, іншою людиною, переважно чоловіком, або збірною свідомістю групи) [4, 169–173]. Це давало жінкам підставу говорити про щось таке «незначиме», як їхнє власне життя, і визначити межі власного «я», відкритого і сформованого у стосунках з «іншим».

Подальше увиразнення різниці між чоловічими і жіночими автобіографічними текстами втілюється у працю Естель Єлінек «Жіноча автобіографія». Вона описує своєрідність жіночих автобіографічних текстів на трьох рівнях: змісту, нарративної моделі та організації тексту. На першому рівні жіночим автобіографіям притаманно зосереджуватися на особистих стосунках, передусім родинних, тоді як в чоловічих — головний акцент робиться на публічній і професійній сфері. На рівні оповідної моделі жіночі автобіографії вирізняє нарратив набуття самосвідомості, а на рівні організації тексту такі якості, як нерегулярність, фрагментарність, різномірність (натомість автобіографії чоловіків мають позірно лінійну будову) [3].

Важливим кроком у дослідженні жіночої автобіографії стала праця Леї Гілмор, яка розглядає стосунки ідентичності реальної авторки і обраної нею стратегії створення ідентичності у процесі написання автобіографії. Ці стратегії, на думку Гілмор, визначені історично і культурно дискурсами статі і правди. Тому не досвід, а автобіографія конструє автобіографічний суб'єкт, який є репрезентацією, обраною письменницею [2].

«Жіноча автобіографія завжди має на увазі одне — жіночий досвід та способи і механізми його артикуляції», — вважає Анна Пеканец. У своїй монографії «Чи у цій автобіографії є жінка? Жіноча література особистого документу від початку ХІХ століття до початку ІІ Світової війни» [6] вона вказує теми, що постійно присутні в жіночих автобіографіях: дім, родина, (не)знайоме, навчання, кохання, тілесність, подорож, праця, вільний час, історія. Дослідниця з увагою ставиться до емансипаційного дискурсу жіночих автобіографій і поділяє авторок відповідно до їх стосунку до емансипації на традиціоналісток, ліберальних традиціоналісток, емансипанток і консервативних емансипанток. Водночас дослідниця показує

зануреність жінок у патріархальні схеми, підкорення чоловічим авторитетам, применшення власної позиції, автоцензуру. Праця Анни Пеканец демонструє, що автобіографістика жінок Східної Європи — плідний простір для аналізу та інтерпретації.

Метою статті є показ авторських стратегій створення власної ідентичності видатної української письменниці-народниці Олени Пчілки (Ольги Косач).

Виклад основного матеріалу. Автобіографія Олени Пчілки (Ольги Косач) була написана для видання «Оповідань», здійснених видавництвом «Рух» 1930 року. Тобто вона мала офіційний характер, що наперед визначив стратегію репрезентації себе. Своєрідність ситуації полягає ще й у тому, що її «зі слів Олени Пчілки записав і подав примітки Т. Черкаський» [1, 5]. Теофан Черкаський був співробітником видавництва, а в минулому міністром УНР, згодом розстріляний більшовиками. Увага до особи «скриптора» не випадкова, адже посередник здатний мимовільно впливати на текст, навіть лише як один з його адресатів. Не маємо відомостей про втручання Теофана Черкаського у текст, але його особа могла бути одним з чинників формування стратегії репрезентації себе, яку обрала Олена Пчілка.

Свою розповідь письменниця починає з повідомлення, що ініціатива написання автобіографії належить видавництву (яке зазначило у назві книги: «Оповідання з автобіографією»). А далі висловлює кілька заперечень проти неї: складність і відповідальність жанру; можливе небажання письменника подавати своє життя на загальний огляд; попереднє написання спогадів про М. Драгоманова, М. Лисенка та М. Старицького, у яких містяться і відомості про її власне життя. Цими причинами вона пояснює, чому її біографія буде короткою. Але вже в наступному реченні зазначає: «Я живу так довго на світі, пережила, можна сказати, стільки періодів нашої культурної історії й на протязі тих пережитих часів так багато знала людей наших і чужих, що коли б я захотіла просторо написати про всі взаємини свого життя, то вийшли б цілі томи» [1, 5]. У цьому реченні дивовижно поєднується і визнання вагомості та унікальності власного досвіду, і намагання відійти в тінь інших, що виказує, що навіть видатні жінки з особливими здобутками не почували себе впевнено у розмові про себе. Наприкінці зробленого нею вступу, вона пояснює, що подає автобіографію для молодшого покоління, яке не знає її як письменницю, оскільки її

твори виходили давно і в періодиці. Таким чином, відповідь на головне питання, яке покликає розкрити автобіографія: «Ким я є?», адресована не собі, а широкому колу незнайомців.

Визначивши свою мету у такий спосіб, Олена Пчілка обіцяє зупинитися передусім на своїй письменницькій та видавничій діяльності, але маємо визнати, що цієї обіцянки вона не дотрималася. З 15 подальших розділів лише останній (на півтори сторінки) присвячений безпосередньо творам, деяким історіям написання та розкриттю псевдонімів. Становлення письменниці окреслено упродовж тексту пунктиром: від першого успішного оповідання, написаного як завдання з німецької мови, до альманаху «Перший вінок» і участі в ньому як творами, так і фінансово та творів для дитячого театру. Видавничій діяльності присвячено приблизно стільки ж: 13 розділ та абзац 14-го. То про що ж писала Олена Пчілка в автобіографії? Можемо виокремити дві лінії розбудови її тексту: 1) видатні близькі; 2) діяльність Олени Пчілки як культуртрегера.

Історію свого життя письменниця розпочинає з родини, подаючи відомості про своїх предків їхню освіченість та літерний хист. Увагу приділено батьковому вихованню, який сам вчив своїх дітей грамоті. А його авторитет підтверджено цитатами з автобіографії Михайла Драгоманова. Останній стає важливим героєм тексту і головним у розділах 3, 4, 7. Письменниця коментує це як samozрозуміле: «Скільки роки дошкільного навчання пройшли у мене цілком під впливом батьковим, стільки шкільні роки зв'язують мене з моїм старшим братом Михайлом (Відомим пізніше М.П. Драгомановим)» [1, 11]. А втім, впадає в око, що про одруження Драгоманова ми дізнаємося значно більше, ніж про одруження самої Ольги. Так, йдеться про приватну подію, яка очікувано опиняється за межами офіційної автобіографії. Але одруження Драгоманова, видається, оцінюється зовсім з інших позицій: його приватність більше не належить йому і кожна нагода добра для розповіді про нього.

Беата Валенчук-Дейнека, пишучи про жіночу концепцію «буття в світі» [7], наводить слова Тадеуша Бой-Желенського, що для жінки є два способи увійти в літературу: перший писати книжки, а другий стати кимось у житті відомого письменника. Попри власний письменницький шлях, Ольга Косач частіше апелює до своїх реляцій (не лише роль сестри відомого чоловіка, але й матір відомих дітей). Релятивність є однією з найхарактер-

ніших особливостей жіночих біографій, яку Анна Пеканец вважає амбівалентною [6]: з одного боку, вона вказує на певну несамостійність, а з другого — одночасно може оцінюватися позитивно як ключ до розуміння зроблених спроб говорити власним голосом. Як свідчать досліджені зразки, жінки часто вдавалися до розповідей про видатних близьких-чоловіків задля розширення читацької аудиторії. Але цього не скажеш про Ольгу Косач, адже Драгоманова більшовики не шанували. Але все ж видатна жінка творить свій образ, підкреслюючи ті якості, які проявилися за сприяння Драгоманова.

Нехтування політичною благонадійністю заради власної тожсамості — один з тих прийомів у конструюванні свого «я», що проявляють справжній характер авторки. Серед осіб, яких вона називає у своєму колі, окрім І. Стеценка, М. Старицького, М. Лисенка, І. Франка, — М. Міхновський. Тобто Ольга Косач не вважала за потрібне приховувати чи фальшувати епізоди своєї біографії так, як це буде поширено у радянський час. Але це не заперечує вибіркості як прийому конструювання свого «я».

Наприклад, про власну родину Ольга Косач розкаже вибірково: чоловік фігурує в ній хіба на побутовому рівні, а з-поміж дітей її увага виокремлює Ларису та Михайла (Ізидору, до якої переїхала доживати, згадує лише в цьому контексті і без імені): «Головним моїм завданням, як я вже казала, було виховати Михайла і Лесю» [1, 29]. Тому вона зупиняється на своїх педагогічних переконаннях (наприклад, не віддавати дітей до школи, щоб не псувати їхню мову), на приватній освіті, яку діти отримали в Києві, та на плеканні їхнього літературного хисту. Тобто материнство заміщується виховництвом, авторка позиціонує себе не як мати, щаслива своїми дітьми, а як педагог, що пишається результатами роботи. Важливим видається і те, що саме в розмову про виховання дітей Олена Пчілка інкорпорує і згадки про власну творчість: спершу поетичні зразки («Думки-мережанки»), а потім оповідання: «Перші поезії Лесині, як і пізніше оповідання Михайлові я посилала до «Зорі» у Львів. Вже й я тоді містила свої поезії й оповідання в «Зорі» з р. 1883» [1, 31]. Тобто маємо справу з тією ж релятивністю: творчість відомої дочки стає підставою згадати власну творчість, хоч друкуватися Олена Пчілка починає на рік раніше, про що читачам повідомляє у примітках Т. Черкаський.

Свої літературні писання Ольга Косач не позиціонує як плід натхнення чи самовира-

ження, а таки як працю, до якої її заохотили редактори [1, 31] і то, мовляв, саме їхній здобуток, що в літературі з'явилася Олена Пчілка. До речі, попри те, що письменниця розкриває свої псевдоніми і пояснює походження головного, вона не проговорює значення, яке вклала в нього, і не пояснює, причини, з якої обрала собі псевдонім. Втім, він їй личив, адже вона ретельно працювала на ниві української культури.

Власне, значні досягнення — це одночасно і мета, і підстава для розмови про себе. Тому Олена Пчілка акцентує на своїй науковій (фольклорно-етнографічній) роботі, говорить про громадську, організаторську діяльність, меценатство. Водночас про все це Ольга Косач розповідає майже відсторонено, апелюючи до фактів, а не почуттів та вражень. Наприклад, про такий сміливий вчинок, як виголошення на святі І. Котляревського промови українською, попри заборону, авторка пише досить сухо: «Стешенко й Єфіменкова виголосила (виголосили — С.Ж.) промови російською мовою. А коли я вийшла на катедру, то мимо заборони, я все ж таки почала: “Я мусіла би говорити по-російськи, але в цей день з полтавцями інакше як українською мовою я привітатись не можу”. І далі склала все моє, щоправда коротке, привітання цілком українською мовою. Присутні представники влади просто були спантеличені і десь то не встигли опам'ятатися й зупинити мене. Промова моя була ніяка не наукова, та до наукового виступу я й не готувалась, бо промови наші названо “науковими” було, щоб дістати дозвіл виголосити» [1, 39]. Останнє речення, применшуючи якість промови, ніби затирає враження від її ваги. А все ж за кілька рядків вона таки вкаже, що це таки був перший виступ українською мовою на офіційному святі.

Мовлення наратора могло б бути предметом окремого дослідження. Жанр передбачає індивідуальний, приватний погляд на світ, що зумовлює домінування я-нарації. Але читач автобіографії Олени Пчілки помітить певний відсоток узагальнених форм: спершу вона говорить від імені дітей Драгоманових (*ми підростали, нам не казав, нас почали вчити, збудешся, повернешся*), потім — родини (*наше життя, ми приїздили, знайомств у нас не було*). Хоча на початку розповіді про дитинство зазначає: «...про іншу душу, хоч би й рідну, не можна говорити рішучо: я не знаю, як відбилась у душі братовій та боротьба, а тут я вже добре знаю, як воно було, знаю добре й обставини в сім'ї нашій і можу доценту розглянутися в своїй власній душі, що саме в ній

діялось» [1, 9]. Але розповідь про власну душу дуже дискретна, авторка охоче розчиняється у досвіді родини.

А. Пеканец, характеризуючи феміністичні студії над початками жіночої автобіографістики, називає їх, у слід за Інгою Івашов, «каталогізуванням мовчання», а самі тексти — «простором неприсутності жінки» [5, 16]. В «Автобіографії» Олени Пчілки ведеться мовлення про науковця, педагога, громадського діяча, видавця і письменника, що дорівнюється відомим і визнаним чоловічим постатям національної культури. Але у ній немає місця про жіночий досвід, про відмінності життя, визначені статтю. З тих тем, що їх Пеканец визначила як найпоширеніші в польській жіночій автобіографістиці, в тексті Олени Пчілки присутні дім (досить дискретно; окрім батьківського, показаний як місце, а не атмосфера), родина, навчання (більшою мірою дітей, ніж своє), тілесність (лише як хвороба), праця і залежна від неї і хвороби подорож. Попри те, що Олена Пчілка була однією з організаторів і меценатів жіночої антології «Перший вінок», вона майже не торкається питання емансипації. Чи не єдиний раз Ольга Косач зачіпає це питання, ведучи мову про жіночу освіту як запоруку життєвого успіху: «Коли б сестра Варя мала б виховання хоч таке саме, як я, вона, певно, виявила б однакові здібності, як і я» [1, 13–14]. Натомість її автобіографія демонструє підкорення чоловічим авторитетам (передусім брата, але й абстрактного діяча на культурній ниві), применшення власної позиції та доведення власної вартості через авторитетних чоловіків.

Висновки. Автобіографія Олени Пчілки створювалася за «чоловічим» зразком, у якому майже не знайшлося місця для індивідуального жіночого досвіду. Текст мав офіційний характер, і це вплинуло на селекцію пережитого. Замість репрезентації своєї унікальності, Ольга Косач прагне узалежнити, приєднати власну ідентичність до братової чи колективної. Тому її оповідь ведеться через розповідь про видатних близьких та перерахування власних досягнень на культурній ниві, що доводило б її вартість. Важливим героєм тексту стає брат Ольги Косач — Михайло Драгоманов, текст про якого увиразнює різне ставлення авторки до життєпису чоловіка і жінки, побут і родина якої мусять опинитися поза оповіддю, як «надто жіночі». Тому у власному тексті вона не згадує про народження і виховання шістьох дітей, родинність у власному домі, розуміння себе як жінки, переживання травм і втрат. Попри те, що Олена Пчілка була біля джерел

феміністичного руху в Україні, тема жіночої емансипації чи жіночої творчості лишається за межами тексту. Автобіографія Олени Пчілки — зразковий текст культуртрегера, у якому проблеми культури займають значно важли-

віше місце, ніж огляд свого досвіду. Мусимо з прикрістю констатувати той факт, що ані авторитет, ані досягнення не вивільнили власний голос авторки, притлумлений патріархальною ідеологією.

ДЖЕРЕЛА

1. Пчілка О. Оповідання : з автобіографією / О. Пчілка. — Харків : Рух, 1930. — 288 с.
2. Gilmore L. *Autobiographics. A Feminist Theory of Women's Self-Representation*, Ithaca-London, 1994.
3. Jelinek E.C. *Women's Authobiography: Essays in Criticism*, Bloomington, 1980.
4. Mason M.G. *Inny głos: autobiografie pisarek*, W: *Autobiografia*, red. M. Czermińska, Gdańsk, 2009. s. 169–208.
5. Pekańiec A. *Literatura dokumentu osobistego kobiet : ewolucja teorii, zmiany praktyk lekturowych Autobiografia. Literatura. Kultura. Media* 2014. nr 1 (2), 13–28.
6. Pekańiec A. *Czy w tej autobiografii jest kobieta? : kobieca literatura dokumentu osobistego od początku XIX wieku do wybuchu II wojny światowej* Kraków. 2013, 400 s.
7. Wałęciuk-Dejneka *Kobieca koncepcja «bycia-w-świecie» : «ja» w rodzinie: z «Pamiętników» Zofii Tołstojowej. Prace Literaturoznawcze*, 2015. nr 3, s. 197–208.

REFERENCES

1. Pchilka, O. (1930). *Opovidannia z autobiografieiu* [Stories with Autobiography]. Kharkiv, Rukh (in Ukrainian).
2. Gilmore, L. (1994). *Autobiographics. A Feminist Theory of Women's Self-Representation*, Ithaca-London (in English).
3. Jelinek, E. C. (1980). *Women's Authobiography: Essays in Criticism*, Bloomington (in English).
4. Mason, M. G. (2009). *Inny głos: autobiografie pisarek*, W: *Autobiografia*, red. M. Czermińska, Gdańsk, s. 169–208 (in Polish).
5. Pekańiec, A. (2014). *Literatura dokumentu osobistego kobiet: ewolucja teorii, zmiany praktyk lekturowych* *Autobiografia. Literatura. Kultura. Media*. No 1 (2), 13–28 (in Polish).
6. Pekańiec, A. (2013). *Czy w tej autobiografii jest kobieta?: kobieca literatura dokumentu osobistego od początku XIX wieku do wybuchu II wojny światowej* Kraków, 400 s. (in Polish).
7. Wałęciuk-Dejneka *Kobieca koncepcja «bycia-w-świecie»: «ja» w rodzinie: z «Pamiętników» Zofii Tołstojowej*. (2015). *Prace Literaturoznawcze*, No 3, s. 197–208 (in Polish).

Snizhana Zhigun,

Doctor of Philology,

Associate Professor of the Department of Ukrainian Literature and Comparativistics,

Institute of Philology,

Borys Grinchenko Kyiv University

Kyiv, Ukraine

ORCID iD 0000-0003-1193-2949

s.zhyhun@kubg.edu.ua

(NOT) WOMAN'S AUTOBIOGRAPHY: OLENA PCHILKA ABOUT HERSELF

The subject of the proposed study is the gender peculiarities of creating an autobiographical presentation, the attention to which is paid to demonstrate the author's strategies for shaping own identity by the outstanding Ukrainian folk writer Olena Pchilka (Olga Kosach). Achieving this aim required the use of feminist studies as a research methodology. The theoretical basis of the study is the works by M. Mason, E. Yelinek, L. Gilmore, A. Pekanets. As a result, it is found out that Olena Pchilka's autobiography was created according to the "man's" model. The main strategies of similarity are 1) development of text about yourself through the story of distinguished relatives and listing personal achievements as a cultural editor; 2) her orientation towards men and ignoring of her own woman's experience. An important character of the text is Olga Kosach's brother, Mykhailo Dragomanov, the text about whom emphasizes the author's different attitude to the biography of a man and a woman. Such identity-creating strategies were driven both by subjugation to men's authorities and by the official nature of the autobiography. The novelty of the research lies in reading the autobiographical text of the Ukrainian author-narodnik in the light of feminist studies. The practical importance of the work is due to the need to comprehend a common and distinctive in fixing the women's experience by means of artistic and documentary texts.

Key words: woman's autobiography, strategy of presentation, feministic studies, ignoring, relativity.